

**LIEFDESLIED VOOR HET VERWERPELIJKE:
JEAN GENETS WERELD AAN GENE ZIJDE VAN DE
DISCIPLINE**

Joren Peeters

Kent u niet een of ander giftig gedicht dat mijn gevangenis uit elkaar zou
laten spatten in een bos vergeet-me-nietjes?
~ Jean Genet¹

Misdaad en misdadigers hebben een betoverende aantrekkingskracht die zich onder andere lijkt te uiten in de populariteit van misdaadgerelateerde cultuurproducten: de misdaadroman, misdaadseries, gangsterrap... Waar misdaad is, zijn lezers, kijkers, luisteraars. Misdaad fascineert.

Als je bedenkt hoe vrijwel elke fascinatie gericht is op een element van vreemdheid in het object van fascinatie – iets onherleidbaars, onbekends en ongrijpbaars – dan is die fascinatie met misdaad niet zo verwonderlijk. Misdaad en misdadigers *zijn* vreemd: rondzwervend in hun ondergrondse, gevaarlijke wereld of opgesloten achter stevige muren, fysiek recht onder onze neus of slechts tientallen betonnen centimeters van ons verwijderd en toch zo anders, zo onbegrijpelijk en zo ver weg van onze veilige, burgerlijke wereld.

Hoewel die fascinatie zich als gevolg van die vreemdheid meestal toespitst op excentrieke persoonlijkheden en hun abnormale morele disposities, is misdaad in de eerste plaats geen persoonlijk, maar een maatschappelijk fenomeen. Morele vraagstukken ten spijt, uiteindelijk definieert de maatschappij, in haar rechtssysteem, wat misdadig en dus *wie misdadiger* is. De misdadiger is een subject dat pas ontstaat binnen specifieke disciplinaire machtsrelaties. Hoewel misdadigers inderdaad vaak ‘abnormale’ individuen zijn, ontstaat het specifieke subject ‘de misdadiger’ nooit uit die abnormaliteiten op zich, maar wel uit de manier waarop in onze maatschappij met die abnormaliteiten wordt omgegaan. Kan een onderzoek van het werk van een misdadiger ons dan misschien meer algemeen iets leren over de rol van abnormaliteit in onze maatschappij en over hoe we die rol ook anders kunnen denken?

In dit artikel onderzoek ik met oog op die vraag het semi-autobiografisch werk van de misdadiger Jean Genet. Hoewel het ook in het geval van Genet niet aan excentriciteit ontbreekt, en hoewel hij in navolging van Sartre inderdaad

doorgaans vanuit een geïsoleerd, persoonlijk, existentialistisch perspectief wordt gelezen², wil ik zijn werk vanuit zijn specifiek maatschappelijke context benaderen, dat wil zeggen, vanuit de machtsrelaties die het omringt. Daarom zal ik eerst, door middel van Foucaults werk, die machtsrelaties inzichtelijk maken. Na het inzichtelijk maken van die maatschappelijke context, zal de centrale vraag zijn: welke verhouding heeft het semi-autobiografisch werk van Genet tot de disciplinaire strategieën die het omringt?

Discipline en toezicht

Eerst als wees onder de disciplinerende blik van een burgerlijk en streng christelijk gastgezin, vervolgens in het opvoedingsgesticht van Mettray, dan in het vreemdelingenlegioen en later als deserteur, dief en vagebond constant op zijn hoede voor de politie en ten slotte lange tijd in de gevangenis waar hij uiteindelijk begint te schrijven: burgerlijkheid en religie, opvoedingsgesticht en kazerne, onder politieobservatie en in de gevangenis: disciplinerende vormde de grondstof van Genets leefwereld, de beklemmende achtergrond waaruit zijn werk is ontstaan en in verhouding waaruit hij zichzelf heeft proberen vormgeven. Maar hoe moeten we die achtergrond precies begrijpen? Wat zijn disciplines?

Disciplines zijn volgens Foucault “methoden die de verrichtingen van het lichaam aan een minutieuze controle onderwerpen, en die een constante beheersing waarborgen van zijn krachten door ze gehoorzaam en bruikbaar te maken”³. Het gaat over subtiele strategieën, kleine ogenschijnlijk onschuldige trucjes die al zeer lang bestaan in verschillende instituten in onze maatschappij (klooster, kazerne, fabriek, school, internaat, ziekenhuis, psychiatrie...) en die op zo’n manier inwerken op een veelheid van lichamen dat die veelheid bruikbaar wordt door middel van de gehoorzaamheid van de individuen – in Genets woorden: “details die van kinderen kleine monsters maken”⁴. Disciplinerende is dus een specifieke manier om een amorfe verzameling lichamen te organiseren tot een nuttig geheel: “Deze tactiek is de eerste voorwaarde voor de controle en het gebruik van een verzameling afzonderlijke elementen”⁵.

Discipline heeft volgens Foucault haar oorsprong in het klooster. Met de uitvinding van het geweer in de 16e eeuw zijn die disciplineringsstrategieën uit het klooster overgewaaid naar de kazerne. Vanaf het moment dat er een geweer in het spel kwam, was wat op het slagveld telde namelijk niet langer de kracht van de afzonderlijke individuen, maar wel de manier waarop ze samenwerkten, hoe ze zich strategisch organiseerden – daar is discipline voor nodig. In de kazernes werden die disciplineringsstrategieën dan verfijnd en doorheen de 17e en 18e eeuw zijn ze langzaam uitgegroeid tot *de* basisformule voor het uitoefenen van macht in onze maatschappij. De fabriek, de moderne school, de psychiatrie, de gevangenis, het ziekenhuis, het internaat, het kantoor... maken in hun organisatie alle gebruik van gelijkaardige trucjes, een gemeenschappelijke methode van

macht die we kunnen begrijpen als discipline. Vrijwel altijd deed discipline haar intrede in een bepaald domein van de samenleving als antwoord op de eisen van een bepaalde groei: in de fabriek zijn disciplinaire strategieën bijvoorbeeld geïntroduceerd als antwoord op de groei van de complexiteit van productiemiddelen, in de school als antwoord op de demografische groei: grote groepen op een complexe manier organiseren vereist disciplineren.⁶

Om haar doel te bereiken, om individuen gehoorzaam te maken en te organiseren tot productieve groepen, maakt de disciplinaire macht in de eerste plaats gebruik van een eenvoudige strategie: het hiërarchisch toezicht: “De uitoefening van de discipline veronderstelt een systeem dat de blik een dwingende kracht verleent: een apparaat waarin de observatietechnieken machtseffecten bewerkstelligen”⁷.

Dat “toezichtsapparaat” heeft verschillende dimensies. Het heeft om te beginnen een architecturale dimensie. Met discipline ontstaat er een nieuw soort ruimte die een constante interne observatie toelaat. Zo worden de disciplinaire instituten in hun materialiteit zelf reeds therapeutisch: reeds hun ruimtelijke indeling en het gevoel dat je continu bekeken wordt dat uit die indeling voortkomt, hebben een disciplinerende werking. Het panopticum model van Jeremy Bentham is een heel duidelijk en gedestilleerd voorbeeld van deze strategie.⁸ In Genets beleving: “de deur, waar altijd een anoniem oog loert”⁹. Maar het disciplinair toezicht heeft ook een organisatorische dimensie. Toezicht houden wordt een gedefinieerde functie in de organisatie van de disciplinaire instituten: opzichters, teamleiders, bewakers, klasverantwoordelijke... Er ontstaan allerlei functies die specifiek toezicht als doel hebben en die functies zijn uiteindelijk op een hiërarchische manier onderverdeeld: toezichthouders voortdurend onder toezicht van iemand die boven hen staat.¹⁰

Tenslotte heeft het disciplinaire toezicht ook een administratieve dimensie. Dit is in verband met het semi-autobiografische werk van Jean Genet de belangrijkste dimensie van het disciplinaire toezicht. Er wordt niet enkel bekeken, de blik wordt ook vastgehouden, neergeschreven, gearchiveerd: “de penitentiaire panoptica is ook een permanent en individualiserend documentatiesysteem”¹¹. Vooral met behulp van de procedure van het examen wordt het hart van ieder disciplinair apparaat getekend door een verzameling van “kleine, vertrouwde technieken – notatie en registratie, het samenstellen van dossiers, het ordenen in kolommen en tabellen”¹². Met de opkomst van disciplines, wordt het individu iets om te kennen tot in zelfs zijn ogenschijnlijk meest onbenullige handelingen. In de school, de psychiatrie, de fabriek, de gevangenis... worden de inzittenden voortdurend geobserveerd met het oog op een gedetailleerde kennisverwerving die vaste vorm aanneemt in allerlei rapporten en dossiers. Die minutieuze, neergeschreven kennis van het individu is tegelijkertijd middel tot en resultaat van disciplineren. Disciplineren creëert zo een soort kenbare, neergeschreven individualiteit, een soort subjectiviteit. Die creatie van het individu is de ware kern van disciplineren: “De discipline ‘fabriceert’ individuen; ze is de specifieke

techniek van een macht die het individu tegelijk als object en als instrument opvat en gebruikt”¹³.

Context: subjectivering

Ook vanuit dit administratief oogpunt is het disciplinerende toezicht hiërarchiserend. Er wordt namelijk niet zomaar vrijblijvend genoteerd – het disciplinaire toezicht is geen willekeurige accumulatie van informatie. Er wordt daarentegen genoteerd met het oog op differentiëring, vergelijking, rangschikking. Er wordt *geïndividualiseerd* en bij die individualisering hoort de toekenning van een bepaalde plaats in een hiërarchische ordening.

De vraag is dan: wat is de maatstaf voor die hiërarchische ordening? Wat is de horizon of het oriëntatiepunt van die individualisering? Het antwoord: de norm. Samen met de disciplinaire strategieën ontstaat er zoiets als “de macht van de norm”. De norm werkt in disciplinaire systemen namelijk niet enkel als principe voor een dwingende homogenisering waarbij de norm ieders ambitie moet worden, maar de norm wordt tegelijkertijd ook het neutrale nulpunt van waaruit de dingen hun betekenis krijgen. Alles wat van de norm afwijkt moet geobserveerd worden, genoteerd worden, met elkaar vergeleken worden en moet tenslotte een bepaalde plaats en een bepaalde naam krijgen *in relatie tot die norm*.

Dat wil zeggen dat het individu dat in disciplineren ontstaat niet zomaar een neutraal of willekeurig geobserveerd en neergeschreven feit is. Het gaat daarentegen om een zeer specifiek soort individu, een individu wiens betekenis louter voortkomt uit zijn relatie tot de norm, in de specifieke manier waarop hij van die norm afwijkt. Dat wil zeggen: een “dwingende objectivering” die gekleefd wordt op al het “abnormale”, “een ‘formalisering’ van het individuele binnen de machtsverhoudingen”¹⁴. Het individu dat zo gecreëerd wordt is het gedisciplineerde subject, het subject herleid tot een “geval” (un cas), dat wil zeggen: het subject zoals we het kunnen beschrijven, beoordelen, meten, vergelijken en ook “het individu dat men wil dressereren, corrigeren, klasseren, normaliseren, of uitsluiten”¹⁵. Voorbeelden zijn de delinquent en de homoseksueel. Dit zijn individualiteiten die gecreëerd worden als kennisobject binnenin disciplinaire machtsrelaties en waarin altijd een normatieve evaluatie en een technisch voorschrift voor een mogelijke hernormalisering schuilt: oordeel en voorschrift, diagnose en remedie.

Disciplineren is dus een specifieke manier om macht uit te oefenen met als doel en als middel een specifieke vorm van subjectivering:

Deze vorm van macht is van toepassing op het onmiddellijke dagelijkse leven dat het individu categoriseert, hem tekent door zijn eigen individualiteit, hem aan zijn eigen identiteit bindt, hem een wet van waarheid oplegt die hij moet erkennen en

die anderen in hem moeten erkennen. Het is een vorm van macht die individuen tot subjecten maakt.¹⁶

Die belemmerende subjectivering werkt disciplinerend omdat ze normafwijking onder controle brengt. Normafwijking zou in principe namelijk kunnen leiden tot vragen over de legitimiteit van die norm en zou bijgevolg het status quo in de organisatie van de maatschappij kunnen verplaatsen, het evenwicht kunnen verstoren. Als verschillende individuen bijvoorbeeld moeite hebben om aan de normen van het schoolsysteem te voldoen, scheelt er misschien iets met die norm? Maar disciplinaire subjectivering werkt een dergelijke subversieve bevraging tegen doordat het probleem bij de afwijking wordt gelegd: als jij niet aan de norm kan voldoen, heeft dat niks met de norm te maken, maar is dat omdat *jij* een probleem hebt – of beter: omdat jij een probleem *bent*: omdat je hysterisch bent, een dief, een ADHD'er, een homoseksueel, misschien dyslecticus of schizofreen, anders asociaal en dom... Als je niet aan de norm kan voldoen is dat omdat je abnormaal bent. Bovendien zorgt de disciplinerende subjectivering er ook voor dat verschillende normafwijkingen van elkaar gescheiden blijven: ieder zijn eigen hokje, zijn eigen reeks afwijkingen, zijn eigen pathologie... geen gemeenschappelijke strijd. Normafwijking wordt uit haar confuse, amorfe duisternis gesleurd en in het licht van de disciplinaire observatie geplaatst: ze wordt gedifferentieerd, geïsoleerd, gecontroleerd en zo ongevaarlijk en in het beste geval zelfs *bruikbaar* gemaakt.

Tekenend voor deze disciplinaire subjectivering is dat hoe harder je van de norm afwijkt, hoe harder je geïndividualiseerd wordt: “In een disciplinerend systeem is het kind meer geïndividualiseerd dan de volwassene, de zieke meer dan de gezonde mens, de gek en de delinquent meer dan de normale en niet-delinquente mens”¹⁷. Dit betekent een soort ommekeer in het recht op individualisering. In de premoderne wereld was het enkel de geprivilegieerde van de maatschappij die dat recht bezat, de lagere, werkende klasse bleef een amorfe massa zonder gezicht. Als er in die premoderne context over iemand werd geschreven, was dat een vorm van heroïsering. Met de algemene opkomst van de disciplinaire strategieën draait dit om: de geprivilegieerden of de “normalen” hebben het recht om aan de disciplinerende blik te ontsnappen en in die vrijheid mogen ze gerust zelf beslissen wie ze zijn. Hun individualiteit is op zich niet bijster relevant binnen de disciplinaire machtsrelaties. Wat daarentegen relevant wordt is de individualiteit van de abnormale. Als er binnen een disciplinair systeem over jou geschreven wordt, als jouw bestaan tot in de kleinste details op papier wordt gezet, is dat in de eerste plaats niet omdat je zo een uitmuntend voorbeeld bent, het is geen heroïsering. Als er over jou geschreven wordt is dat daarentegen omdat je om een of andere reden weigert om aan de norm te voldoen, omdat je afwijkt, dissident bent, ongeschikt...: “De documentering van bestaande figuren is niet langer een procedure om te heroïseren; ze fungeert als procedure van objectivering en onderwerping”¹⁸. Of zoals Foucault het origineel verwoordt:

“cette mise en écriture des existences [...] elle fonctionne comme procédure d’objectivation et d’assujettissement”¹⁹.

Daarom moeten we ons bijvoorbeeld vragen stellen bij de “mise en écriture” van het bestaan van iemand als Jean Genet en niet zomaar gedachteloos meegaan in de excentrieke beeldvorming die rond dit “abnormale” individu ontstaat – zelfs niet als die beeldvorming in de eerste plaats van hemzelf afkomstig is door middel van zijn semi-autobiografisch werk. Ook die zelfsubjectivering kan in het verlengde liggen van een disciplinaire strategie en dus de machtsrelaties die onze maatschappij vormgeven bestendigen.

Drie niveaus van subjectivering

Zoals we reeds zagen, is disciplineren een vorm van macht die werkt door middel van subjectivering, het is een vorm van “objectivering die mensen tot subjecten maakt”²⁰. Volgens Foucault zijn er drie manieren of drie niveaus van subjectivering: subjectivering door middel van kennis- of waarheidsdiscours (zoals bijvoorbeeld in de menswetenschappen gebeurt); subjectivering door middel van een hiërarchische ordening op basis van scheidingslijnen of “dividing practices” (“Voorbeelden zijn de gekken en de verstandigen, de zieken en de gezonden, de misdadigers en de ‘brave jongens’”²¹); en ten slotte subjectivering door een “technologie van het zelf”, dat wil zeggen zelfsubjectivering, “de manier waarop een mens zichzelf tot subject maakt”²². Disciplineren werkt als uitgelezen subjectiveringsmachine op deze drie niveaus tegelijkertijd. Dit zien we duidelijk in de gevangenis, de meest exhaustieve en uitgepuurde vorm van disciplineren.²³ De gevangenis wordt namelijk omringd en ondersteund door een heel kennismechanisme (accumulatie van informatie door observatie, en creatie van waarheid door wetenschappelijk discours). De gevangenis is door het feit dat ze haar inzittende isoleert en opsluit bovendien ook een letterlijke “dividing practice”. En ze maakt tenslotte ook gebruik van een verzameling strategieën waardoor het individu uiteindelijk meewerkt om zichzelf tot delinquent te maken: verplicht werk, strikt geordende dagindeling, bezinningsmomenten... “Ik dwong mezelf me als gevangene te gedragen”²⁴. Die drie niveaus verwijzen naar elkaar, steunen elkaar en lopen in elkaar over zodat het geheel een geoliede subjectiveringsmachine wordt. Ze vormen dus alle drie een onderdeel van eenzelfde disciplinaire strategie.

Zelfsubjectivering is dus nog niet per se een vrije of bevrijdende vorm van subjectivering. En een belangrijk voorbeeld van zelfsubjectivering of “technologie van het zelf” is volgens Foucault schrijven over het zelf of “self writing”.²⁵ We moeten ons dus vragen stellen bij Genets self writing. De algemene vraag die we bij Genets werk in deze foucaultiaanse context willen stellen, is de vraag naar de plaats die zijn werk precies inneemt in de disciplinaire strategieën die het omringen. Is de “mise en écriture” van zijn eigen bestaan een “procédure

d'objectivation et d'assujettissement” en dus zelf element van een disciplineringsstrategie? Of is zijn werk juist een middel om zich te verzetten tegen de disciplinerende die, gezien zijn context, zo expliciet op hem inwerkt? Om ons te kunnen oriënteren in dergelijke vragen, moeten we eerst onderzoeken waar het schoentje precies knelt: op welke punten is er de grootste wrijving tussen Genets werk en de disciplinaire context waarin het geschreven is? Waar is zijn werk in deze foucaultiaanse context het meest verdacht? Dit moet ons tot meer specifieke vragen brengen.

Genet verdacht? Schrijven over het zelf: autobiografie en bekentenis

Een eerste reden waarom Genets werk in het licht van de hierboven geschetste foucaultiaanse context verdacht is, is het simpele feit dat Genet over zichzelf schrijft. Door informatie over zichzelf te archiveren lijkt Genet mee te werken aan zijn eigen disciplinerende, zijn “mise en écriture d'existence” is een mogelijke procedure tot een beklemmende subjectivering. Het feit dat hij begint te schrijven in de gevangenis, maakt die self writing nog meer verdacht. De gevangenis is namelijk disciplinerende in haar meest exhaustieve vorm: “Alle procedures van de andere disciplinerende voorzieningen voert de gevangenis op tot een maximale intensiteit”²⁶. Dat hij juist in de gevangenis over zichzelf begint te schrijven lijkt dus te suggereren dat zijn schrijven in het verlengde ligt van een disciplinaire strategie. Dit brengt ons tot een eerste vraag: *Waarom schrijft Genet, en waarom begint hij juist in de gevangenis?*

Het probleem van self writing in disciplinaire context is een probleem waar ook Claire Boyle de vinger op legt in haar artikel *Autobiography, the Dangers of Knowledge and Genet's Suspect Reader*. Daar schrijft ze “hoe autobiografische narratieven vatbaar zijn voor misbruik voor ideologische doeleinden” en, meer specifiek, hoe “autobiografie een onderdeel is van het proces van subjectivering”²⁷. In dit licht is Genets werk dus inderdaad verdacht, maar volgens Boyle is zijn werk, ondanks de verdachte schijn van het genre waarin het geschreven is, toch zelf geen instantie van disciplinerende: “zijn autobiografische narratieven zijn ontworpen om een situatie te creëren waarin de gevangeneverteller zijn zelfautonomie behoudt, ookal is hij onderworpen aan de controle en discipline van de gevangenis”²⁸. Volgens Boyle is Genet zich heel bewust van het potentiële “disciplinaire gevaar” van autobiografisch schrijven en tracht hij in zijn autobiografische geschriften die disciplinerende juist actief tegen te werken. Het probleem met autobiografie, zoals Boyle het verwoordt, is dat het om een transactie van biografische kennis gaat en dat die kennis in een disciplinaire context gerecupereerd wordt voor de creatie van een belemmerende subjectiviteit. Genet breekt volgens Boyle met die problematische autobiografische conventie: Genet liegt, bedriegt, verzint, misleidt, zet zo de blik van de lezer op het foute spoor en werkt in eenzelfde beweging de disciplinaire macht actief tegen.

Door zich voornamelijk te focussen op hoe Genet breekt met de autobiografische conventie van transactie van biografische kennis, mist Boyle echter de kern en ernst van het probleem. Het probleem zit hem niet in het autobiografische karakter van Genets werk, maar wel in zijn ‘bekenteniskarakter’. Niet de autobiografie, maar de bekentenis is een disciplinaire procedure tot subjectivering:

Het bekennen van de waarheid [*l’aveu de la vérité*] kreeg een plaats in het hart van de procedures die de macht inzette om de individualisering te bevorderen. Feit is dat de bekentenis [...] zich in het Westen ontwikkelde tot een van de hoogst gewaardeerde technieken voor het produceren van de waarheid. Sindsdien zijn we een samenleving van intensief bekennen geworden. De effecten van de bekentenis [*l’aveu*] hebben zich wijd verspreid: in de rechtspraak, de geneeskunst, de pedagogiek, de familiebetrekkingen, de liefdesrelaties, in het hart van alledag en in verheven riten²⁹

De strategie van de bekentenis heeft een lange geschiedenis die haar wortels heeft in de biechtprocedure van het christendom en volledig tot ontplooiing komt in de psychoanalytische kuur. Door te liegen en bedriegen – of eerder: door feitelijke gebeurtenissen *te fantaseren* – ontnemt Genet zijn werk misschien zijn autobiografisch gehalte, maar zeker niet zijn bekentenis gehalte. Want, in tegenstelling tot de autobiografie als transactie van biografische kennis, draait het in de bekentenis niet zozeer om concrete daden en gebeurtenissen, maar wel om verborgen neigingen, gedachten, verlangens, dromen en verzinsels: “deze technologie van zelfonderzoek [...], is veel meer begaan met gedachten dan met handelingen”³⁰. De bekentenis is geen onderzoek van het uiterlijke leven (geen transactie van biografische feitenkennis), maar wel een onderzoek van het bewustzijn en het liefst van het bewustzijn in zijn meest onzegbare en meest duistere regionen. Daarom zegt Foucault dat met de opkomst van de strategie van de bekentenis via de christelijke biechtcultuur bijvoorbeeld een nieuwe relatie tussen seksualiteit en subjectiviteit ontstaat, waarbij de centrale vraag niet zozeer het probleem van de penetratie is (de daad), maar wel het probleem van de erectie (de gedachten, de fantasie)³¹ – en volgens Sartre draait heel Genets werk rond dat wat hem een erectie geeft: “Deze erectie is niet alleen een indicatie van zijn succes: het is het doel”³².

Genets werk is op het eerste gezicht problematisch, niet *ondanks* de fantasietjes waarmee hij zijn feitelijk leven vermomt (of verbloemt), maar juist *dankzij* die fantasietjes. Eerder dan dat die fantasietjes, zoals Boyle zegt, de lezer op afstand houden, trekken ze de lezer heel rechtstreeks in Genets hoofd. Zijn werk is precies door het feit dat hij zo expliciet fantaseert zo ongelofelijk persoonlijk. Zo persoonlijk zelfs dat het Sartre ertoe brengt over *Notre-Dame-des-Fleurs* te schrijven: “Geen enkel boek, zelfs Ulysses niet, neemt ons zo ver mee in de intimiteit van de auteur”³³. Zijn werk is dan misschien geen echte

autobiografie, maar erger: “tien jaar literatuur met de waarde van een psychoanalytische kuur”³⁴.

Dit brengt ons tot een tweede specifieke vraag: *Wat is de verhouding tussen zijn schrijven en de disciplinaire strategie van de bekentenis?*

Genet verdacht? De dief en de homoseksueel

Genets werk lijkt door zijn ‘bekentenis karakter’ dus een middel waarmee hij meewerkt aan zijn eigen disciplineren. Bovendien lijkt die disciplineren ook nog eens haar doel te hebben bereikt aangezien Genet zichzelf heel expliciet begrijpt als dief en homoseksueel: modelvoorbeelden van gedisciplineerde subjecten.

Dat hij zichzelf als dief begrijpt zien we reeds in de titel *Journal du Voleur*, maar hij praat ook herhaaldelijk over zichzelf in de derde persoon *als dief*: “Na vele malen in de gevangenis te hebben gezeten verliet de dief Frankrijk”³⁵. Dat hij hier in derde persoon spreekt, suggereert een soort vervreemding van de subjectiviteit waarin hij zichzelf begrijpt. De delinquent is inderdaad een modelvoorbeeld van een gedisciplineerd subject, een individualiteit die ontstaat binnen specifieke disciplinaire machtsrelaties, een kader van abnormaliteit dat als verklaring dient voor zijn afwijkend gedrag.³⁶ Het is dus niet zo verwonderlijk dat die subjectiviteit vreemd aanvoelt en dat hij die bijgevolg vanuit de derde persoon verwoordt, maar het frappante is dat hij zichzelf desondanks vanuit die “vreemde” subjectiviteit lijkt te verstaan. Hij erkent zijn dief-zijn als wezenlijk kenmerk van zijn individualiteit: “Toch is het goed dat het bewustzijn van mijn bijzonderheid de naam krijgt van een asociale bezigheid: diefstal”³⁷. Daarmee lijkt hij zich te schikken in de belemmerende individualisering die hem wordt opgelegd en lijkt de disciplineren haar doel te hebben bereikt. Dat hij verschillende keren verwijst naar zijn “inbrekersziel”³⁸ lijkt dat vermoeden nog eens te bevestigen. Foucault beschrijft dat namelijk als “de ‘mindere’ ziel van de misdadiger, die het bestraffingsapparaat heeft gefabriceerd als aangrijpingspunt van de straffende macht”³⁹.

Maar niet alleen de delinquent (of de dief) is een gedisciplineerd individu, dat wil zeggen: een *soort* individu, een ‘geval’, een abnormale persoonlijkheid herleid tot het kenbare en dus controleerbare. Dit geldt evenzeer voor de homoseksueel. Genet noemt homoseksualiteit “mijn meest dierbare schat”⁴⁰. Maar net zoals disciplineren in het domein van de wet niet als doel heeft de reductie van misdaad, maar wel het controleren ervan door middel van de productie van de delinquent, zo geldt eveneens – en analoog daaraan – in het domein van het fysieke plezier dat “het meer gaat om het produceren van ‘seksualiteit’ dan om het onderdrukken van de seks”⁴¹. En zodoende: “de homoseksueel is een mensensoort”⁴²: een ‘type’ mens, een kader of kennisobject waarin men het ‘afwijkend’ gedrag tracht te begrijpen in termen van ‘abnormaal individu’ opdat de afwijking controleerbaar wordt. Het is dus een subjectiviteit

die is ontstaan binnen specifieke disciplinaire machtsrelaties. Dat Genet zichzelf expliciet begrijpt in termen van die gedisciplineerde subjectiviteit – in dat kader of kennisobject dat tegelijkertijd resultaat en middel is van een disciplinaire strategie – lijkt dus, opnieuw, een indicatie voor het feit dat Genet, ondanks zijn dissidente schijn, toch een volledig gedisciplineerd individu is. Dit suggereert dat we zijn werk bijgevolg eveneens moeten lezen als een resultaat en middel van die disciplinaire subjectivering. Of is hier misschien toch sprake van een ander soort subjectivering? Dit brengt ons tot een derde specifieke vraag: *Wat voor subjectivering brengt Genet in zijn schrijven tot stand?*

We hebben tot nu toe onderzocht op welke punten we de wrijving tussen Genets werk en de disciplinaire machtsrelaties die het omringen, moeten zoeken, bij welke punten we vragen moeten stellen. Geen antwoorden dus, maar vragen – vragen die ons zullen toelaten de afstand van waaruit we het werk tot nu toe hebben benaderd op een gestructureerde manier te overbruggen. De wrijving heeft meer specifiek tot drie vragen geleid: 1) *Waarom schrijft Genet, en waarom juist in de gevangenis?* 2) *Wat is de verhouding tussen Genets schrijven en de disciplinaire strategie van de bekentenis?* En ten slotte: 3) *Wat betekent dit voor het soort subjectivering dat Genet in zijn schrijven tot stand brengt?*

Eerste vraag: *Waarom schrijft Genet, en waarom begint hij precies in de gevangenis?*

De boeken van Genet waar ik me in dit artikel op focus zijn *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen* en *Dagboek van een dief*; zijn eerste boek en zijn laatste. Daarin geeft hij op verschillende plaatsen vrij letterlijk antwoord op die eerste vraag. Dat zou het makkelijk kunnen maken, maar – en dat is eigenlijk te verwachten – hij geeft ook verschillende antwoorden. De twee boeken die ik in handen neem, zijn dan ook vrij verschillend van aard. *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen* leest als een soort dagdroom die volgens Colin Ripley uitloopt in:

zeer complexe structuren, waarin ten minste drie onderdelen nauw met elkaar verweven zijn: een fictieve vertelling, (pseudo)autobiografische passages over Genets jeugd en kindertijd, en reallimescènes die zich afspelen in de tijd en op de plaats waar het boek wordt geschreven.⁴³

Hoewel *Dagboek van een dief* qua structuur zeker niet helderder is, wordt dat boek toch getekend door een veel sterkere luciditeit. Het is geen droom, maar eerder een reflectie – over zijn eigen leven en (misschien vooral) over zijn eigen schrijven. Er is dus een soort evolutie in de boeken te vinden. Sartre schrijft hierover:

Zijn eerste boeken waren dromen over zijn leven, dit boek [*Dagboek van een dief*] is een meditatie over zijn verleden en vooral over zijn werken. Vroeger schreef hij over zijn herinneringen, zijn innerlijke avonturen: nu schrijft hij over zijn schrijven⁴⁴

Net zoals er een evolutie zit in die boeken, moeten we ook een evolutie zoeken in het antwoord op waarom hij die boeken schrijft. Laten we daarom beginnen bij het begin: wat zegt hij in *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*? Het eerste wat Genet daar in dit verband over schrijft is het volgende:

Ik [wil] deze geschiedenis van een kind schrijven. En herscheppen op mijn eigen manier en voor de betovering van mijn cel (ik bedoel dat dankzij haar mijn cel betoverd zal zijn), de geschiedenis van Divine die ik slechts oppervlakkig kende, de geschiedenis van Onze Lieve Vrouw van de Bloemen, en, twijfel daar maar niet aan, mijn eigen geschiedenis.⁴⁵

Hij schrijft dus geschiedenissen “voor de betovering” van zijn cel. Divine verklaart ons reeds het soort betovering waar Genet precies op uit is: “een door haar begeerte verzonnen geschiedenis”⁴⁶. Later maakt Genet dit op een bijna choquerende wijze expliciet:

Ik ben doodop; ik heb kramp in mijn pols. Het genot van de laatste druppels is droog. Ik heb met hem, van hem geleefd tussen mijn vier kale muren en in twee dagen heb ik alle mogelijkheden van een leven doorleefd, twintig keer opnieuw en zo verward dat het werkelijker werd dan een echt leven.⁴⁷

Onze Lieve Vrouw van de Bloemen is dus, zoals Sartre het noemt “het epos van de masturbatie”⁴⁸. Daarmee lijkt het antwoord op de vraag waarom hij schrijft, en waarom juist in de gevangenis, vrij eenvoudig: “om niet te vergaan van verveling”⁴⁹ alleen in zijn cel verzint hij verhalen die hem erotisch opwinden en zo “het heden in slaap wiegt”⁵⁰. Dit is een antwoord dat hij later in *Dagboek van een dief* ook verschillende keren lijkt te bevestigen wanneer hij vertelt hoe zijn schrijven ontstond uit “de verveling van mijn dagen in de gevangenis”⁵¹.

Dat lijkt op het eerste gezicht een zeer eenduidig antwoord, gezien haar banaliteit misschien zelfs een beetje teleurstellend, alleszins niet echt iets om langer bij stil te staan. En toch is er op z'n minst één eigenaardigheid aan dat antwoord: als hij uit verveling erotische verhalen verzint, waarom schrijft hij ze dan precies op? Eigenlijk kent deze bijkomende vraag eveneens een banaal antwoord: ongeschreven verbeelding is te vluchtig, dat krijg je niet goed vast: “Mijn geest blijft mooie hersenschimmen produceren, maar tot op heden heeft geen ervan vaste vorm aangenomen.”⁵². Om de erotische fantasie die vaste vorm te verlenen, om er beter in op te kunnen gaan en ze helderder te kunnen beleven, schrijft hij ze op. In Sartres woorden: “Om zijn plezier te vergroten, benoemt Genet het”⁵³. Dat is inderdaad eveneens een banaal antwoord, maar het brengt een

mechanisme in gang dat de ‘banale’ zaak interessant maakt.

Genet begint dus uit zijn verveling in de gevangenis allerlei erotische verhalen te verzinnen en om die verhalen helderder te beleven, schrijft hij ze op. Schrijven is inderdaad verbonden met een soort helderheid: het geschreven woord *eist* enerzijds luciditeit en *leidt* anderzijds tot luciditeit – woord en luciditeit zijn *gelijkoorspronkelijk*. Dat wil zeggen dat zijn beslissing om zijn erotische dagdromerij op te schrijven, die dagdromerij op een manier tegenspreekt: met het dromen is hij op zoek naar een verdovend delirium, en dat probeert hij langer vast te houden door het op te schrijven, maar schrijven draagt een helderheid in zich die dat delirium juist tegenwerkt. Hierdoor ontstaat er een paradoxale schommeling in zijn schrijven: een droom waarin hij zich laat meeslepen door hem op te schrijven, waardoor hij eruit ontwaakt en begint te reflecteren over dat schrijven en over zichzelf, waardoor hij weer in een droom wil duiken, die hij weer opschrijft. . . : delirium, luciditeit, delirium, luciditeit: “de helderheid van het woord is een lokaal ontwaken binnen de droom: hij ontwaakt zonder op te houden met dromen”⁵⁴. We zien doorheen *Notre-Dame-des-Fleurs* een voortdurende schommeling tussen die twee momenten; dit is de dynamiek die het hele boek in beweging houdt.

Hier is een voorbeeld helemaal aan het begin van het boek waar we beide momenten naast elkaar terugvinden:

De kranten zijn meestal aan flarden tegen de tijd dat ze mijn cel bereiken en de mooiste pagina’s zijn van hun mooiste bloemen, de pooiers [ces macs], beroofd, als tuinen in mei. De grote onbuigzame strenge pooiers met bloeiende geslachtsdelen waarvan ik niet meer weet of het lelies zijn of dat lelies en geslachtsdelen niet volledig zichzelf zijn, zodat ik ’s avonds op mijn knieën gelegen mijn armen om hun benen sla – zoveel stijfheid overdondert me en maakt dat ik ze door elkaar haal, en de herinnering die ik graag mijn nachten als voedsel geef, is de herinnering aan jou [...]. Je verroerde je niet, je sliep niet, je droomde niet, je was op de vlucht, onbeweeglijk en bleek, ijzig, kaarsrecht, stijf uitgestrekt op het platte bed als een doodkist op zee, en ik wist dat we kuis waren, terwijl ik vol aandacht was te voelen hoe je warm en blank met korte aanhoudende stootjes in mij binnenstroomde. Misschien speelde je maar dat je klaarkwam. Op het hoogtepunt werd je verlicht door een kalme extase die je gelukzalige lichaam omgaf met een bovennatuurlijke stralenkrans, als een mantel die je met je hoofd en je voeten doorboorde. Toch kon ik ongeveer twintig foto’s bij elkaar krijgen.⁵⁵

In het deel waarin deze passage voorkomt, is Genet aanvankelijk aan het reflecteren over zijn feitelijke situatie in zijn cel: hij is aan het uitleggen hoe hij aan de foto’s is gekomen waarmee hij zijn celmuur heeft versierd en waarvoor hij verhalen wil verzinnen. In die vrij heldere uitleg laat hij plots het woord “pooiers” (macs) vallen en zijn verbeelding slaat op hol: het roept een staat van delirium bij hem op. Zijn heldere woorden bleken enkel een voorwendsel om tot dat delirium te komen. Hij dreigt zich er volledig in te verliezen, is helemaal niet meer bij zijn

foto's of in zijn cel, om dan, na een (letterlijk) hoogtepunt te hebben bereikt gewoon weer droog en helder voort te gaan alsof er nooit iets gebeurd is: "Toch kon ik ongeveer twintig foto's bij elkaar krijgen". Luciditeit, delirium, luciditeit.

Die twee momenten, waartussen het hele boek voortdurend schommelt, beginnen elkaar te besmetten, lopen in elkaar over, zijn niet langer te onderscheiden waardoor de fantasie uiteindelijk altijd gebaseerd is op een heldere reflectie van zijn echte leven, en de heldere reflectie altijd gekleurd is door erotische fantasie. Het geheel is dan inderdaad: "een droom die zijn eigen ontwaken bevat"⁵⁶. Hier is een passage waarin we de momenten zien samenvloeien:

Divine is nu dus alleen op de wereld. Wie zal ik haar als minnaar geven? De zigeuner naar wie ik zoek, degene wiens figuur door de hoge hakken van zijn Marseillaanse ijdelheid op een gitaar lijkt? Om zijn benen zwabbert een matrozenbroek die naar boven toe smaller wordt en strak om zijn billen spant. Divine is alleen. Met mij. De hele wereld die rondom de Santé de wacht houdt weet niet en wenst niets te weten van de verwarring in een kleine cel die verloren temidden van andere cellen ligt, die zo precies op elkaar lijken dat ik, die haar zo goed ken, me dikwijls vergis. De tijd laat me geen respijt: ik voel dat zij voorbijgaat. Wat zal ik met Divine doen?⁵⁷

Een reflectie over het schrijven ("Wie zal ik haar als minnaar geven?") brengt een erotische fantasie teweeg ("De zigeuner naar wie ik zoek...") die plots in de lucht blijft hangen, wat op zijn beurt weer een reflectie teweegbrengt, maar ditmaal over hemzelf, over zijn feitelijke situatie in zijn gevangeniscel ("Met mij. De hele wereld die rondom de Santé de wacht houdt weet niet..."), waardoor hij zich weer wil verliezen in het schrijven en daar opnieuw over begint te denken ("Wat zal ik met Divine doen?")...

Deze dynamiek is tekenend voor zijn hele werk en zien we bijvoorbeeld ook duidelijk terug in *Dagboek van een dief*. Denk bijvoorbeeld aan de passage waarin hij eerst helder beschrijft hoe politieagenten ooit een tube vaseline bij hem vonden en hoe die herinnering vervolgens een droombeeld van zijn ingebeelde moeder oproept: "Terwijl ik dit beschrijf, herschep ik het kleine voorwerp opnieuw, maar er komt een ander beeld tussendoor: onder een straatlantaarn [...] het vale gezicht van een oud vrouwtje, een gezicht zo rond en zo plat als de maan"⁵⁸.

Het opschrijven van zijn dromen blijft dus nooit louter om het erotische gaan, omdat juist in dat schrijven het ontwaken schuilt en in het ontwaken begint Genet zichzelf te zien. Maar omgekeerd blijft de reflectie over zichzelf ook altijd doordrenkt van de droom. Deze dynamiek zien we uitgekristalliseerd in de figuur van Divine – die volgens Sartre Genets zelfobjectivering is⁵⁹, iets wat Genet, zoals een arme demiurg, geschapen heeft "naar zijn evenbeeld"⁶⁰. Dit evenbeeld: "rolde zich op in de schuilhoeken van een door haar begeerte verzonden geschiedenis, die rekening hield, om ze te verheerlijken, met alle onaangename voorvallen in haar kleurloos leven waarin zij dood en prinses was"⁶¹.

De verzonnen geschiedenis ontstaat dus uit de begeerte, maar heeft uiteindelijk ook altijd betrekking op het eigen leven. Genet verzint om het miserabele leven in zijn cel op te fleuren, om die verzinsels beter vast te krijgen schrijft hij ze op, maar in de helderheid van het woord (een helderheid waarin hij telkens zichzelf ziet) slaagt hij er niet in werkelijk te verzinnen. De verzinsels ter opfleuring van zijn cel worden daardoor dus opfleuringen van zijn miserabele leven van voor hij in die cel belandde: zijn verhalen zijn bloemen gemaakt van zijn verleden ter verbloeming van zijn heden:

Waar gaat het mij, de maker van dit verhaal om? Door mijn leven opnieuw te beleven, het spoor terug te volgen, vul ik mijn cel met de wellust te zijn wat ik vanwege een kleinigheid verzuimde te zijn, en om me in hen [sic] te kunnen storten als in zwarte gaten, wil ik die ogenblikken terugvinden toen ik verdwaalde in kronkelende en verraderlijke schachten van een onderaardse hemel.⁶²

Hierin lezen we reeds een motief dat Genet later, in *Dagboek van een dief* “het eerherstel van het lage” (la réhabilitation de l’ignoble)⁶³ zal noemen. En dat “eerherstel” heeft aanvankelijk betrekking op de elementen van zijn eigen leven: “Ik wil deze periode van mijn leven in ere herstellen door haar te beschrijven met de namen van de meest verheven dingen”⁶⁴. Terwijl hij, ter betovering van zijn cel, zo met de verbloeming van zijn leven aan de slag gaat, merkt Genet echter dat hij, hoewel fysiek geïsoleerd, toch geen geïsoleerd individu is: het onrecht dat hem werd aangedaan is geen persoonlijke geschiedenis van een abnormaal individu, maar iets wat enkel tot stand kon komen binnen de zeer specifieke machtsrelaties die onze disciplineringsmaatschappij vormgeven – iets wat Foucault ons beter heeft doen begrijpen. Tezamen met dat inzicht vertaalt ook de strijd die Genet met dat onrecht aangaat zich van een persoonlijke naar een sociale strijd: wat begint met “réhabilitation” van *zijn* “vroegere ellende” (misères d’autrefois)⁶⁵ eindigt in een eerherstel van verwerpelijke dingen (of eerder: dingen die onze maatschappij *verworpen heeft*) in het *algemeen*, eindigt met andere woorden in een poging “de meest armzaligen te eren met de middelen die gebruikt worden door degenen die hen als zodanig beschouwen en er zelfs verantwoordelijk voor zijn”⁶⁶.

De act van zijn schrijven legt dus een eigenaardige weg af: wat begon bij een idiosyncratische, narcistische motivatie (zelfbevrediging uit verveling) eindigt in een soort sociale strijd (eerherstel van het lage):

De verveling van mijn dagen in de gevangenis maakte dat ik mijn toevlucht zocht in mijn vroegere leven, ook al was het zwerfend, grimmig of armoedig. [...] Maar als ik goed naar mijn werk kijk, zie ik een geduldig volgehouden behoefte om mensen, voorwerpen en gevoelens die als laag bekendstaan, in ere te herstellen.⁶⁷

Die eigenaardige weg zien we doorheen zijn werk – van de droom in *Onze Lieve*

Vrouw van de Bloemen naar de reflectie in *Dagboek van een dief* – maar, zoals we zagen, zit ze ook al in de logica van de woorden of het *verwoorden* ingebakken en herhaalt die weg zich voortdurend – niet alleen doorheen zijn werk, maar ook in de individuele werken zelf.

Hiermee hebben we een antwoord op de eerste vraag. Waarom schrijft Genet en waarom begint hij precies in de gevangenis? Hij begint in de gevangenis erotische verhalen te schrijven uit verveling, maar door de luciditeit die samen met het woord komt, loopt die opfleuring van zijn cel uiteindelijk uit in een eerherstel van het lage: hij schrijft voor datgene wat de maatschappij verworpen heeft: “Ik wilde ze recht geven op het erbewijs van de Naam”⁶⁸.

Tweede vraag: *Wat is de verhouding tussen Genets schrijven en de disciplinaire strategie van de bekentenis?*

Moeten we Genets werk begrijpen als een soort neergeschreven biecht of bekentenis? Ligt zijn self writing in het verlengde van een strategie die leidt tot een belemmerende subjectivering? We zagen reeds dat subjectivering volgens Foucault op drie niveaus werkt: subjectivering door middel van kennis- of waarheidsdiscours; subjectivering door middel van een hiërarchische ordening op basis van scheidingslijnen of “dividing practices”; en ten slotte subjectivering door een “technologie van het zelf”, dat wil zeggen zelfsubjectivering. Disciplineren, als uitgelezen subjectiveringsmachine, werkt op deze drie niveaus tegelijkertijd. Maar toch is er een niveau, een manier van subjectivering, die een eigenaardige plaats inneemt, namelijk het derde niveau, de “technologie van het zelf” of zelfsubjectivering. Zelfsubjectivering is namelijk in veel gevallen inderdaad slechts een verlengde of een onderdeel van een disciplinaire strategie, maar het is ook een mogelijk vertrekpunt van verzet, een mogelijke tegenmacht of “antagonistische strategie”. Het is daarom dat Foucault zich in zijn latere werk steeds meer heeft toegespitst op manieren van zelfsubjectivering, op “de manier van handelen die een individu op zichzelf uitoefent door middel van technologieën van het zelf.”⁶⁹ waarvan hij voornamelijk voorbeelden uit de Grieks-Romeinse cultuur van de eerste twee eeuwen van het Rijk zal onderzoeken.⁷⁰

Bovendien, en dat is zeker in het licht van dit artikel een belangrijk punt, is schrijven over het zelf of “self writing” zoals we reeds zagen volgens Foucault een belangrijk voorbeeld van zo’n technologie van het zelf. En daarbij zien we inderdaad hoe schrijven over het zelf in functie kan staan van een disciplinaire strategie; het speelt in veel gevallen een gelijkaardige rol als de bekentenis – waaruit later specifiekere disciplinaire strategieën zijn ontstaan zoals de psychoanalytische kuur of het politieverhoor. Dit zien we bijvoorbeeld in de *Vita Antonii* van Athanasius.⁷¹ Maar Foucault geeft ook andere voorbeelden waarbij self writing tot een ander soort subjectivering leidt, “een nieuwe ervaring van het

zelf⁷², dan diegene waartoe disciplineren leidt. Foucault geeft dus voorbeelden van schrijven over het zelf die in principe kunnen dienen als vertrekpunt van verzet tegen de disciplinaire machtsrelaties. Zo geeft hij het voorbeeld van de *huponnemata* of het persoonlijke notitieboekje en dat van de brief. Wat betekent de vraag naar de verhouding tussen Genets werk en de disciplinaire strategie van de bekentenis in dit licht van self writing en technologie van het zelf?

Het vorige deel, over de act van het schrijven, heeft ons al in de richting van een antwoord gebracht. Daar zagen we reeds dat beide werken waar ik me in dit artikel op focus op het eerste gezicht nogal verschillend van aard lijken: *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen* is een soort dagdroom, *Dagboek van een dief* is voor het grootste deel een reflectie op zijn eigen schrijven. Maar we zagen ook dat beide werken eenzelfde schommeling tussen luciditeit en delirium als motor hebben. De droom is bijgevolg niet zomaar een droom maar wel “een droom die zijn eigen ontwaken bevat”, net zoals de reflectie nooit louter reflectie blijft, maar altijd doordrongen is van de droom en steeds in haar dreigt over te lopen. Waar het in beide werken uiteindelijk om draait is dan ook niet de creatie van een bloemrijke droom, noch een verslag van zijn verwerpelijke leven, maar wel een verbloeming van verwerpelijke dingen in het algemeen, een “eerherstel van het lage”.

Dat eerherstel impliceert dat hij, al schrijvend, dat wat men van hem gemaakt heeft, zal proberen opnieuw toe te eigenen, zal proberen “om al mijn vroegere ellende voor deugdzaam te gebruiken”⁷³. Zijn schrijven is dus een manier om die ellende te transformeren, ze zo onder woorden te brengen, de tekens op zo een manier te interpreteren, dat hij er zelf iets van kan maken. Dat wil zeggen dat zijn werk geen weergave kan zijn (niet van zijn leven, noch van zijn leefwereld, noch van zijn bewustzijn) omdat het datgene waarover het vertelt, tracht te veranderen – *juist door erover te vertellen*. Zijn werk is bijgevolg van een fundamenteel andere aard dan de self writing die in het verlengde ligt van een disciplinaire machtsrelatie: zijn geschreven dromen en dagboek hebben een fundamenteel andere functie dan de biecht of andere disciplineringsstrategieën die van de bekentenis zijn afgeleid. De bekentenis en haar hedendaagse varianten hebben namelijk als doel het verborgen zelf bloot te leggen: alles, zelfs het meest onzegbare geheim van het donkerste schuilhoekje van het bewustzijn, moet in het publieke licht van het woord gebracht worden: een allesdoordringende registratie van het zelf. Maar Genet kan in zijn schrijven helemaal geen “verborgen zelf” blootleggen want dat zelf *ontstaat pas in het schrijven*: zijn schrijven is geen registratie, maar wel een *creatie*, dat wil zeggen, een activiteit waarin hij zijn subjectiviteit op een eigen manier vormgeeft – zoals een kunstwerk:

Als ik met woorden probeer mijn levenshouding van destijds te reconstrueren, zal de lezer niet bedrogen uitkomen dan ikzelf. We weten dat onze taal niet in staat is zelfs maar een flauwe weerschijn van deze voorbije, vreemde toestanden op te roepen. Hetzelfde geldt voor dit hele dagboek, als het de weergave had moeten zijn van wie ik was. Daarom verduidelijk ik dat het iets moet vertellen over wie ik ben

nu ik het schrijf. Het is geen onderzoek van het verleden maar een kunstwerk waarvan mijn vroegere leven het voorwendsel en materiaal is. [...] Men moet dus weten dat de feiten waren zoals ik ze beschrijf, maar de interpretatie die ik eraan geef is wat ik ben – geworden.⁷⁴

Of:

Met schrijven heb ik bereikt wat ik zocht. Wat mijn leidraad zal zijn, dat wat me iets heeft geleerd, is niet wat ik heb beleefd, maar de toon waarop ik het overbreng. Niet de anekdotes, maar het kunstwerk. Niet het leven, maar de interpretatie ervan. Het is wat de taal me biedt om het op te roepen⁷⁵

Het zelf waar zijn werk over gaat – het zelf dat hij, ondanks de zoektocht naar delirium, in de helderheid van het woord toch telkens tegenkomt – komt hij bijgevolg inderdaad pas tegen *in de helderheid van het woord*: het ontstaat pas in de act van het schrijven. Zijn werk is een soort scheppingsverhaal, “mijn Genesis”⁷⁶. Hij kan dus terecht schrijven “ik sterf Letterlijk”⁷⁷, omdat hij *Letterlijk* geboren werd. Hierin huist een heel andere relatie tot het zelf dan diegene die disciplineren, bijvoorbeeld door middel van de strategie van de bekentenis, tot stand wil brengen. Genet zijn schrijven is geen manier om iets publiek te maken dat ergens diep in hem verborgen aanwezig *was*, want voor dat schrijven bestond “Genet” niet; zijn subjectiviteit is pas aanwezig door het schrijven.

In dit opzicht is zijn self writing verwant aan de brief zoals Foucault die heeft onderzocht in de Grieks-Romeinse cultuur van de eerste twee eeuwen van het Rijk. De brief was daar een gangbare technologie van het zelf: “De teksten die men naar anderen stuurt [...] bieden ook gelegenheid voor een persoonlijke oefening. De brief die men schrijft werkt, door de act van het schrijven zelf, op degene die hem schrijft”⁷⁸. Een van de belangrijkste aspecten aan deze zelfsubjectivering door middel van de brief is dat de schrijver van de brief zichzelf in de brief inderdaad “aanwezig maakt”:

Het is iets meer dan een training van het zelf door middel van schrijven; door het advies dat men aan anderen geeft: het is ook een bepaalde manier om zich aan zichzelf en anderen te manifesteren. De brief maakt de schrijver “aanwezig” voor degene tot wie hij zich richt. Niet alleen door de informatie die hij geeft [...], maar eerder door een soort onmiddellijke, bijna fysieke aanwezigheid.⁷⁹

In dit opzicht moeten we het werk van Genet eerder begrijpen als een brief dan als een bekentenis of een biecht. Maar het gaat dan wel over een specifieke variatie op de brief. Deze brief is namelijk niet enkel een manifestatie van de auteur zelf; zoals we reeds zagen wil hij al schrijvend niet enkel dat wat men in hem verworpen heeft in ere herstellen, hij wil verwerpelijke dingen in het algemeen “recht geven op het eerbewijs van de Naam”⁸⁰. Hij noemt zijn werk

ergens in een voetnoot dan ook geen brief, maar wel een liefdeslied:

De lezer – nu is het zijn beurt – zij erop gewezen dat dit verslag van mijn innerlijke leven of dat wat het suggereert, niets anders is dan een liefdeslied. [...] Helaas is heroïsme naar mijn idee het meest vervuld van de kracht van de liefde, en aangezien er alleen in onze geest helden bestaan, moeten we zelf onze helden creëren. Daarom neem ik mijn toevlucht tot woorden. De woorden die ik gebruik, zelfs als ik er iets mee probeer te verklaren, zingen een lied.⁸¹

Geen bekentenis, maar een liefdeslied dus – voor alle “Schimmen die van de wereld afgesneden waren”⁸²; een liefdeslied voor het verwerpelijke. Dit brengt ons tenslotte bij de derde vraag.

Derde vraag: Wat voor subjectivering brengt Genet in zijn schrijven tot stand?

We zagen eerder hoe Genet zichzelf expliciet begrijpt in de kaders van de dief en de homoseksueel en hoe dat zelfbegrip zijn werk verdacht maakt aangezien de dief en de homoseksueel modelvoorbeelden van gedisciplineerde subjecten zijn. Maar in het licht van het voorgaande zien we hoe zijn zelfsubjectivering in feite niet zo problematisch is als het aanvankelijk misschien lijkt.

Zoals we eerder in dit artikel hebben gezien, is het probleem met subjecten als de dief en de homoseksueel dat ze ontstaan zijn als kennisobject binnen een disciplinaire machtsrelatie. Daarbij krijgen de dief en de homoseksueel hun invulling en betekenis in de manier waarop ze van de norm afwijken, in hun afstand tot de norm: “Wij ‘normale’ mensen kennen de ‘abnormalen’ echter alleen van buiten, en als wij ons toevallig in een positie bevinden ten opzichte van hen, dan is het als rechters of entomologen”⁸³. Zo is dit kennisobject uiteindelijk tegelijkertijd een diagnose (in de afstand van de norm wordt er verklaard wat er mis is met het individu) en een remedie (in de beschrijving van de afstand zit altijd eveneens een beschrijving van de manier waarop die afstand overbrugd kan worden). Het is dus een subjectiviteit die het individu op een dwingende manier bindt aan zijn identiteit opdat de normafwijking begrijpbaar, controleerbaar en dus ongevaarlijk wordt gemaakt. Door zichzelf in dergelijke termen te beschrijven, lijkt Genet dus mee te werken aan zijn eigen disciplineren, maar zoals we hierboven zagen is Genet zijn schrijven een liefdeslied waarin hij zich de dingen die men van hem probeerde te maken en die men in hem verworpen heeft (een dief, een homoseksueel) toe-eigent, transformeert, op zijn eigen manier verbloemt. Zijn schrijven is geen registratie, wel een creatie. Dat betekent, zoals Sartre zegt, dat:

hij nooit met ons praat *over* de homoseksueel, *over* de dief, maar altijd *als* dief en *als* homoseksueel. Zijn stem is het soort dat we nooit wilden horen; ze is niet gemaakt om de wanorde te analyseren maar om ze over te brengen.⁸⁴

En bijgevolg: “wat Genet doet: hij vindt het homoseksuele subject uit”⁸⁵. Door zichzelf te beschrijven in termen van de dief en de homoseksueel legt hij zijn individualiteit dus niet vast in het beklemmende kader van een disciplinair kennisobject, maar verandert hij al schrijvend juist de betekenis van die termen, breekt het beklemmende van het kader open en toont het disciplinair kennisobject bijgevolg als iets toevalligs, iets gemaakts, iets onnatuurlijks dat evengoed op een andere manier ingevuld kan worden. De homoseksueel wordt dan bijvoorbeeld, juist *door* het feit dat hij verworpen wordt en *vanuit* de schaduw waarnaar de maatschappij hem probeert te verbannen, een “voorbode van nieuwe schoonheden” (annonciateur de beautés nouvelles)⁸⁶. En juist omdat de dief, als veroordeelde in een maatschappij die disciplineert door middel van toezicht, bij alles wat hij doet alert en oplettend moet zijn, wordt hij iemand die bijzonder vatbaar is voor de poëzie van deze wereld, voor “Gods engelen, dat wil zeggen details, ontmoetingen of toevalligheden”⁸⁷ die toelaten een betoverde wereld achter de “normale” te zien. De nervositeit en de angst van de dief veranderen in Genets liefdeslied van een vloek die de veroordeelde voor altijd met zich meedraagt, in een speciale vaardigheid waardoor alles bezielde wordt:

Mijn angst droeg de naam paniek. Uit ieder voorwerp bevrijdde ze de geest die slechts op mijn beven wachtte om ontroerd te worden. Rondom mij trilde de levenloze wereld zachtjes. Ik had zelfs met de regen een gesprek kunnen voeren.⁸⁸

Zijn “inbrekersziel” waarover hij spreekt is geen psychopathologische eigenschap, maar een talent. Hij draait de tekens om en deze herschepping geldt niet enkel voor de dief en de homoseksueel, maar voor dat wat onze maatschappij verworpen heeft *in het algemeen*, voor al haar abnormaliteiten. Een tube vaseline, geconfisqueerd door de politie, wordt als een Griekse held die de toorn van de goden probeert op te poken.⁸⁹ Een uitgevallen kunstgebit wordt op een hoofd gezet en verandert in de kroon van een koningin.⁹⁰ Een neusdruppel wordt met dezelfde hartstocht als een heldere traan gedronken⁹¹ terwijl blauw geslagen ogen in boeketten viooltjes⁹² en scheten in vallende parels⁹³ veranderen. Handboeien glinsteren als een juweel of een theorema⁹⁴ en een arrestatie wordt vanzelf een bruiloft⁹⁵. Een gevangeniscel begint als een gondel of de mand van een luchtballon over de wereld te zweven⁹⁶ en de lange gangen van de gevangenis die in hun eigen staart bijten, doen denken aan die van een hotel⁹⁷. De gevangenis geeft de gedetineerden hetzelfde gevoel van veiligheid als een koninklijk paleis de koning, en haar reglement heeft dezelfde strengheid en precisie als de etiquette van een adellijk hof.⁹⁸ Uit schooiers ontspruiten kaarsrechte lelies waardoor ze bedelaars en prinses tegelijk zijn.⁹⁹ Verraad wordt de mooiste van alle daden en misdaad een middel om je morele kracht te behouden.¹⁰⁰ Schuldig-zijn is voor Genet een vorm van uitzonderlijkheid en een voorwaarde voor vrijheid¹⁰¹ en lafheid in plaats van een grote ondeugd een reden om iemand lief te hebben om

zijn menselijkheid.¹⁰²

Wat Genet doet: “de meest abjecte begrippen – gebaren of woorden – dankzij de liefde verheerlijken”¹⁰³. Hij schrijft dus een liefdeslied en draait daarbij de tekens om. Daardoor ontstaat er een eigen universum, “een hele innerlijke astronomie”¹⁰⁴ waar hij heer en schepper is. Maar het resultaat is geen vrijblijvende fantasie die losstaat van de wereld. Zoals Sartre zegt:

Hij keert niet zijn rug naar de wereld om betere werelden te verzinnen, hij neemt geen toevlucht tot beelden en dromen. Zijn verbeelding is een corrosieve operatie die wordt uitgevoerd *op* de werkelijkheid. Het gaat er niet om te ontsnappen, maar om de werkelijkheid te overstijgen en, zoals we hebben gezien, haar te dematerialiseren [...]. Het gaat erom de werkelijkheid af te brokkelen tot we er doorheen kunnen kijken. Verbeelden is aan het verbeelde een stukje werkelijkheid geven om op te kauwen. [...] Geen verbeelding zonder werkelijkheid.¹⁰⁵

Hij is zoals die “rondzwervende kinderen voor wie de wereld in een magisch net gevangen zit dat ze zelf om de aardbol weven”¹⁰⁶. Het universum dat in zijn liefdeslied ontstaat is dus geen nieuwe wereld, maar eerder een soort betovering *van de wereld*. “Elk element verschijnt, maar gewijzigd”¹⁰⁷. Daarin draait hij de normatieve ordening van de wereld om, en dit niet met het einddoel ze opnieuw vast te zetten op zijn eigen manier, want hij weet:

de dichter put de wereld uit. Maar als hij er een ander voor in de plaats wil, kan dat alleen zijn eigen weerkaatsing zijn. Toen ik in de Santé-gevangenis begon met schrijven, was dat [...] omdat ik hoopte [...] een (morele) orde te construeren die (vooral mijzelf) nog onbekend was.¹⁰⁸

Hij weet dat ook zijn normatieve ordening, net zoals diegene waartegen hij zich afzet, slechts toevallig en artificieel is: zijn ordening is slechts zijn eigen reflectie, die waartegen hij zich afzet slechts het resultaat van disciplinaire machtsrelaties – er zit geen noodzakelijkheid of natuurlijkheid in de manier waarop we de wereld normatief ordenen: een traan hoeft niet meer verheven te zijn dan een neusdruppel, een bedelaar niet minder dan een prins.

Door zijn eigen ordening te geven, toont Genet hoe de wereld in feite loshangt, hoe de dingen niet hoeven te zijn zoals we *normaal* denken dat ze zijn, of zoals een normale maatschappij ze probeert te maken. Andere werelden zijn even consistent denkbaar. Genet toont ons met andere woorden hoe onze normatieve ordeningen, waar wij in onze alledaagse sociale omgang met zo’n vanzelfsprekende zelfzekerheid op vertrouwen, in de kern altijd getekend zijn door een onoverkomelijke toevalligheid: hij verschaft ons een blik in de afgrond van onze sociale werkelijkheid. Zijn liefdeslied heeft dus niet als doel de lezer een nieuwe orde voor te leggen, het is daarentegen, zoals hij zelf zegt, “het streven naar het Onmogelijke Niets”¹⁰⁹. Anders gezegd: “het gedicht trekt altijd de grond onder je voeten weg en zuigt je in de schoot van een wonderbaarlijke nacht”¹¹⁰.

Dat gebeurt dus in zijn schrijven, in de tekst. Maar wat in de tekst gebeurt, laat sporen na, want “men beleeft geen betoverende nachten zonder dat de dagen er enkele sporen van behouden die voor de ziel hetzelfde zijn als kringen voor de ogen”¹¹¹.

Conclusie

Wat betekent dit nu concreet? Wat voor sporen laat de wonderbaarlijke nacht van Genets liefdeslied achter? We zochten een antwoord op de vraag naar welke plaats Genets werk inneemt in de machtsrelaties die het omringen. Machtsrelaties zijn echter geen literaire werkelijkheid, wel een sociale. Zoals Foucault zegt: “wat de macht die wij analyseren kenmerkt, is dat zij verhoudingen tussen individuen (of tussen groepen) vormgeeft”¹¹². Machtsrelaties structureren de relatie tot de ander. Wat voor sporen zou de wonderbaarlijke nacht van Genets liefdeslied voor het verwerpelijke dan achterlaten op de manier waarop we ons tot de ander verhouden? We vinden een richting voor een antwoord op die vraag door te kijken naar wat voor sporen het schrijven van zijn liefdeslied bij Genet zelf heeft achtergelaten:

Door mooier te maken wat u minacht, weigert mijn geest, moe van het spel om een schitterend woord te bedenken voor iets wat mijn hart in beroering bracht, iedere kwalificatie. Zonder mensen en dingen door elkaar te halen, accepteert mijn geest ze allemaal in hun eendere naaktheid. En weigert ze aan te kleden.¹¹³

De les die Genet uit zijn liefdeslied leert, en een les die wij er misschien ook uit kunnen leren, is een les in alteriteit. Zijn liefdeslied voor het verwerpelijke leert ons de kwalificaties uit te bannen. De ander niet proberen te herleiden tot een controleerbaar kennisobject, niet proberen aan te kleden door een belemmerende subjectivering, maar juist te durven laten in haar naaktheid. Uiteindelijk is iedereen een vreemde, een abnormaal, een onherleidbaar geheim. In die wereld van vreemden wordt de misdadiger al heel wat minder vreemd – gewoon een vreemde onder vreemden. Of omgekeerd: als fascinatie, zoals ik in de inleiding schreef, inderdaad gericht is op een element van vreemdheid in het object van fascinatie – iets onherleidbaars, onbekends en ongrijpbaars – en als Genets liefdeslied ons inderdaad in contact brengt met het ongrijpbare in het hart van onze sociale werkelijkheid, dan kan Genet ons misschien leren hoe niet enkel de misdadiger fascinerend is, maar hoe de hele wereld fascinerend kan zijn: “Iedereen was een fee, dat wil zeggen, geïsoleerd door de halo van een ontoegankelijk, onaantastbaar leven” (une existence inabordable, inviolable)¹¹⁴.

Wie had ooit gedacht zo’n verbindende boodschap in het werk van een misdadiger te lezen? Welnu, het is juist tegen de agressiviteit van een dergelijk vooroordeel dat dat werk gericht is: alsof we ‘de misdadiger’ kennen, alsof we

dingen wel en niet verwachten van ‘dat soort mens’. Genet leert ons abnormaliteit anders denken, leert ons een betoverde wereld zien *aan gene zijde van de discipline*.

Noten:

¹ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, vert. C. N. Lijsen, Amsterdam, De Bezige Bij, 1986, p. 134.

² Zie: Sartre J.-P., *Saint Genet: Comédien et Martyr*. Parijs, Gallimard, 1952. Dit werk is zodanig invloedrijk geweest op hoe wij vandaag over Genet denken dat ik er ook in dit artikel niet omheen kan – zelfs al vertrekken de vragen die hier gesteld worden vanuit een ander perspectief. De geautoriseerde Nederlandse vertaling van Ben Kouwer moet echter begrepen worden als een ‘bewerking’. Daarbij werd de inhoudstafel volledig gewijzigd en “werd de oorspronkelijke tekst tot op ongeveer een derde teruggebracht, voornamelijk door het kappen van allerlei passages die wat al te breedvoerig worden uitgesponnen” (Sartre J.-P., *De Heilige Genet*, vert. Kouwer B., Utrecht, Bijleveld, 1986, p. 10.). Ik werk daarom met verwijzingen naar de originele uitgaven en mijn eigen vertalingen.

³ Foucault M., *Discipline, Toezicht en Straf: De geboorte van de gevangenis*, vert. vertalerscollectief, Groningen, Historische uitgeverij, 2010, p. 191.

⁴ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 155.

⁵ Foucault M., *Discipline, Toezicht en Straf*, p. 207.

⁶ *Ibid.*, p. 192-193.

⁷ *Ibid.*, p. 238.

⁸ *Ibid.*, p. 344.

⁹ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 189.

¹⁰ Foucault M., *Discipline, Toezicht en Straf*, p. 241-243.

¹¹ *Ibid.*, p. 345.

¹² *Ibid.*, p. 264.

¹³ *Ibid.*, p. 237.

¹⁴ *Ibid.*, p. 263.

¹⁵ *Ibid.*, p. 265.

¹⁶ Michel Foucault, “The Subject and Power”, in *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4 (Summer, 1982), p. 777-795. (eigen vertaling)

¹⁷ Foucault M., *Discipline, Toezicht en Straf*, p. 267-268.

¹⁸ *Ibid.*, p. 266.

¹⁹ Foucault M., *Surveiller et Punir: Naissance de la prison*, Parijs, Gallimard, 1975, p. 225.

²⁰ Foucault M., “The Subject and Power”, p. 777. (eigen vertaling)

²¹ *Ibid.*, 778. (eigen vertaling)

²² *Ibidem*. (eigen vertaling)

²³ Foucault M., *Discipline, Toezicht en Straf*, p. 323-324.

²⁴ Genet J., *Dagboek van een dief*, vert. K. Coumans, Amsterdam, De Bezige Bij, 2019, p. 205.

²⁵ Foucault M., *Ethics: Essential Works 1954-84*, vert. Robert Hurley et al, Londen, Penguin Books, 2020, p. 207.

²⁶ Foucault M., *Discipline, Toezicht en Straf*, p. 324.

²⁷ Boyle C., ‘Autobiography, the Dangers of Knowledge and Genet’s Suspect Reader’, in *French Studies* (Vol. LIX, No. 2, 2005), p. 194. (eigen vertaling)

- ²⁸ *Ibid.*, p. 195. (eigen vertaling)
- ²⁹ Foucault M., *Geschiedenis van de Seksualiteit I-III*, ver. Holierhoek J., Amsterdam, Boom, 2018, p. 66-67.
Voor origineel, zie: Foucault M., *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir*, Parijs, Gallimard, 1976, p. 79.
- ³⁰ Foucault M., *Ethics*, p. 246 – 247. (eigen vertaling)
- ³¹ *Ibid.*, 182.
- ³² Sartre J.-P., *Saint Genet*, p. 419. (eigen vertaling)
- ³³ *Ibid.*, 416. (eigen vertaling)
- ³⁴ *Ibid.*, 501. (eigen vertaling)
- ³⁵ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 108.
- ³⁶ Foucault M., *Discipline, Toezicht en Staf*, p. 351-352.
- ³⁷ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 289.
- ³⁸ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 75.
- ³⁹ Foucault, M., *Discipline, Toezicht en Staf*, p. 352.
- ⁴⁰ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 214.
- ⁴¹ Foucault M., *Geschiedenis van de Seksualiteit I-III*, p. 117.
- ⁴² *Ibid.*, 52.
- ⁴³ Ripley C., 'Safe as Houses: The Mettray Colony as Seen by Jean Genet' in *Space and Culture*, (vol. 9 no. 4, 2006), p. 401. (doi: 10.1177/1206331206292549). (eigen vertaling)
- ⁴⁴ Sartre J. P., *Saint Genet*, p. 546. (eigen vertaling)
- ⁴⁵ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 12.
- ⁴⁶ *Ibid.*, p. 13.
- ⁴⁷ *Ibid.*, p. 30.
- ⁴⁸ Sartre J.-P., *Saint Genet*, p. 416.
- ⁴⁹ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 129.
- ⁵⁰ *Ibid.*, p. 147.
- ⁵¹ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 127.
- ⁵² Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 71.
- ⁵³ Sartre J. P., *Saint Genet*, 424. (eigen vertaling)
- ⁵⁴ *Ibid.*, p. 417. (eigen vertaling)
- ⁵⁵ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 9. Voor origineel, zie: Genet J., *Notre-Dame-des-Fleurs*. Parijs: Gallimard, 1948, p. 13-14.
- ⁵⁶
- Sartre J.-P., *Saint Genet*, p. 422. (eigen vertaling)
- ⁵⁷ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 63.
- ⁵⁸ Genet J. *Dagboek van een dief*, p. 23.
- ⁵⁹ Sartre J.-P., *Saint Genet*, p. 418.
- ⁶⁰ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 26.
- ⁶¹ *Ibid.*, p. 13.
- ⁶² *Ibid.*, p. 24.
- ⁶³ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 27. Voor origineel zie: Genet J., *Biblos: Journal du Voleur, Querelle de Brest, Pompes Funèbres*. Parijs, Gallimard, 1993, p. 18.
- ⁶⁴ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 68.
- ⁶⁵ *Ibid.*, p. 72. Voor origineel zie: Genet J., *Biblos*, p. 51.
- ⁶⁶ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 264-265.
- ⁶⁷ *Ibid.*, p. 127-128.
- ⁶⁸ *Ibid.*, p. 128.

- ⁶⁹ Foucault M., *Ethics*, p. 225. (eigen vertaling)
- ⁷⁰ *Ibid.*, p. 207.
- ⁷¹ *Ibidem.*
- ⁷² *Ibid.*, p. 232. (eigen vertaling)
- ⁷³ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 72.
- ⁷⁴ *Ibid.*, p. 83.
- ⁷⁵ *Ibid.*, p. 242.
- ⁷⁶ *Ibid.*, p. 318.
- ⁷⁷ *Ibid.*, p. 128.
- ⁷⁸ Foucault, *Ethics*, p. 214. (eigen vertaling)
- ⁷⁹ *Ibid.*, 216. (eigen vertaling)
- ⁸⁰ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 128.
- ⁸¹ *Ibid.*, p. 118.
- ⁸² *Ibidem.*
- ⁸³ Sartre, *Saint Genet*, p. 538. (eigen vertaling)
- ⁸⁴ *Ibid.*, 539. (eigen vertaling)
- ⁸⁵ *Ibidem.*
- ⁸⁶ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 118. Voor origineel zie: Genet J., *Biblos*, p. 85.
- ⁸⁷ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 235.
- ⁸⁸ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 149.
- ⁸⁹ *Ibid.*, p. 24-25.
- ⁹⁰ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 137.
- ⁹¹ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 27.
- ⁹² Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 34.
- ⁹³ *Ibid.*, p. 33.
- ⁹⁴ *Ibid.*, p. 54.
- ⁹⁵ *Ibid.*, p. 52.
- ⁹⁶ *Ibid.*, p. 188.
- ⁹⁷ *Ibid.*, p. 75.
- ⁹⁸ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 103.
- ⁹⁹ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 196.
- ¹⁰⁰ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 254.
- ¹⁰¹ *Ibid.*, p. 98-99.
- ¹⁰² Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 209.
- ¹⁰³ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 77.
- ¹⁰⁴ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 133.
- ¹⁰⁵ Sartre J.-P., *Saint Genet*, p. 20. (eigen vertaling)
- ¹⁰⁶ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 47.
- ¹⁰⁷ Ripley, C. 'Safe As Houses: The Mettray Colony as Seen by Jean Genet', p. 411. (eigen vertaling)
- ¹⁰⁸ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 201.
- ¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 110.
- ¹¹⁰ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 182.
- ¹¹¹ *Ibid.*, p. 85.
- ¹¹² Foucault M., "The Subject and Power", p. 786. (eigen vertaling).
- ¹¹³ Genet J., *Dagboek van een dief*, p. 128.
- ¹¹⁴ Genet J., *Onze Lieve Vrouw van de Bloemen*, p. 86. voor origineel zie: Genet J., *Notre-Dame-des-Fleurs*, p. 133.